

І. ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

Микола Михальченко

ПОЛІТИЧНІ ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються актуальні завдання наукових досліджень у сфері політичної теорії.

Ключові слова: модернізація, трансформація, реструктуризація.

Mikhalchenko N. Political theoretical study in promoting modernization Ukraine. The article deals with the urgent problems of scientific research in the field of political theory.

Keywords: modernization, transformation, restructuring.

Переважна більшість реформ і модернізацій приречена на поразку тому, що не здійснено теоретичного аналізу ситуації в Україні, відсутній теоретичний системний підхід до них, навіть за бажання їх здійснити. Наприклад, економічна модернізація без політичного, правового, інформаційного, кадрового, екологічного та інших форм її забезпечення суто економічними засобами практично нездійсненна. Ми вже не говоримо про передвиборчі обіцянки одномоментної модернізації України, які є суто пропагандистськими міфами.

Як на практиці здійснити теоретично визначені економічні реформи, якщо вони не відповідають політичним цілям або не пов'язані з політичною модернізацією України: яку державу ми будуємо; яка система політичних інститутів складає державу як політичний механізм; які політичні партії пропонують сучасний модернізаційний проект; на яких засадах і в якому напрямі будується внутрішня і зовнішня політика України тощо. Особливо, якщо хоча б частина цих політичних характеристик не закладена в Конституції України, в її найважливіших доктринах внутрішньої і зовнішньої політики.

Фактично, не здійснений аналіз кризи в політичній теорії, коли класичні теорії консерватизму, лібералізму, християнської демократії, соціал-демократизму, комунізму, фашизму, анархізму в ХХІ столітті виявилися неспроможні пояснити глобальну ситуацію у світі і науковці шукають нові наукові парадигми передбачення майбутнього. Може, настала взагалі криза в теоретичному пізнанні і потрібні кардинально нові підходи для теорії і практики політики?

Ідеться не тільки про загальну теорію політики, а й більш вузькі галузі політики, для яких необхідні часткові політичні теорії. Особливо в галузях політичної економії, соціальної політики, демографічної політики, інституціональної політики, національної політики і т.д. Зокрема, потребує осмислення проблема, чи має Україна політичну теорію розвитку: хто ми є, що хочемо будувати, який у нас політичний авангард, які засоби політичного будівництва і т.д.?

Якщо ми не знаємо, чим у реальності є Україна, як же ми можемо розробляти плани її модернізації в політичному і економічному планах?

Можна відштовхнутися від виступів Президентів України, колишніх і теперішнього, народних депутатів, політиків на численних ток-шоу, де майже одностайно говориться, що Україна – олігархічна, корумпована держава. В цьому випадку теоретичний проект модернізації України може передбачати вивчення реального об'єкта і засоби: економічні, політичні, правові, організаційні і т.д. трансформації в щось інше, наприклад, в напрямі, який окреслений у статті 1 Конституції України.

Якщо ми ставимо мету модернізації наявної моделі України, то ми зробимо модернізовану олігархію і корупцію.

Отже, теоретичний проект модернізації України сьогодні – це фактична відмова від шляху розбудови напівдемократичної олігархічної держави і перехід до розбудови сучасної європейської держави. І тут потрібні, в першу чергу, політичні рішення на основі сучасних політичних досліджень: яку частину суверенітету ми готові передати ЄС, які стратегії боротьби з корупцією і т.д. Але не розповідь, що думають Платон, Аристотель або Маркс щодо модернізації України, а з простої інвентаризації, що у нас є позитивного і негативного, як усунути негативне і розвинути позитивне, як змінити політичну систему тощо.

Соціологічні дослідження свідчать, що у населення України дуже низька довіра до головних політичних інститутів влади – Президента та його Адміністрації в центрі та регіонах, до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів, Конституційного Суду, до Прокуратури і судів. Так чи не пора провести незаангажовані політологічні і правові дослідження: в чому тут справа і що робити у цій ситуації? Вважаємо, що в цьому зацікавлений не тільки народ, але й влада.

Поки теоретична та ідеологічна боротьба відбувалася в річищі протистояння класичних теорій капіталізму і марксизму й тривала інша – третя світова, так звана «холодна» війна (хоча іноді вона була і дуже «гарячою»), то цілі блоки народів, інколи примусово, вирішували, яку політичну теорію прийняти, яку політичну практику здійснювати.

Коли це глобальне протистояння закінчилося перемогою США та їх союзників, то і США з союзниками, та й багато інших країн, замислилися: ворог щез, що робити далі? По-перше, це завдання виникло політично, оскільки назріла політична переструктуризація світу. По-друге, проблема постала економічно: як перебудувати економіки протистояння, де панували військово-промислові комплекси? Як їх перевести на мирну продукцію? По-третє, питання постало цивілізаційно: на якій новій основі будуть співробітничати, конкурувати держави світу. Тероризм теж повинен базуватися на певній ідеологічній або політичній основі: релігії, світських ідеях і цінностях, расових ідеях і т.д. Фактично, безперервні кризи кінця ХХ – початку ХХІ століття пов'язані з духовною кризою людства у цей час.

Поряд з глобалізацією світу відбувається процес світової фрагментації, національного ізоляціонізму, що треба осмислити теоретично: чому загальмувалася євроінтеграція, азійська і африканська, звідки проблеми всередині НАТО, чому знизився інтерес до ідей слов'янської, арабської єдності, куди щез світовий комуністичний рух і рух країн «третього світу»? Тим часом різко зросли націоналістичні рухи в Азії, Африці і Європі, особливо в країнах колишнього «соціалістичного табору». Класичні політичні теорії ХХ століття нічого не пояснюють і не прояснюють.

Складається враження, що «чисті» політичні теорії та ідеології втрачають вплив і прагнуть поєднатися з економічними, соціальними, національними. Виникають синтезні політико-економічні, політико-соціальні, нові національні теорії та ідеології. Навіть соціал-демократична ідея «соціальної держави» втрачає популярність на користь національній прагматичній державі з гаслом: «хто не працює (з тих, хто може працювати), той не їсть».

Логіка нового політичного мислення відкидає глобальні протиріччя класів, ідеологій, політик і звертає увагу на протиріччя «середнього рівня»: тероризм, регіональні конфлікти, новий націоналізм, соціальна політика в країні, права людини і т.д. Тобто, перед нами завдання: не дивитися за обрій світу, де там «Комуністична цивілізація» або «велике суспільство благоденства», а як робити маленькі кроки щодня, покращуючи життя. І це завдання і теоретиків, і практиків. Дослідники мають перебудуватися в цьому напрямі.

Частково такі дослідження, в тому числі в НАН України, проводяться. Але хто науковців слухає, хто читає їх роботи? Тут справа не тільки у формі рекомендацій науковців, але й у рівні готовності влади сприймати ці рекомендації. Якщо владі зручно працювати у цій політичній системі і у цій системі політичних відносин, то усі теоретичні рекомендації не будуть сприйматися, у якій би формі вони не розроблялися, а науковці такому режиму не потрібні. Достатньо мати декілька політпропагандистів, які в усіх ток-шоу говорять, що в країні усе чудово, реформи йдуть, життя стає дедалі веселішим. Особливо, якщо взагалі обговорення докорінних проблем держави витискується зі ЗМІ і заміщується «милом», безкінечними неукраїнськими арт-шоу, тусовками, ошуканськими конкурсами. Може, на екрані телевізора і весело, але в реальному житті погано, не затишно.

Соціологічні і політологічні дослідження показують, що рівень бідності зростає, рівень свободи і правової захищеності падає, а з телеекранів нам демонструють розкішне життя «нових українців». Звідки ж буде в країні творчий настрій на модернізацію, на реформи? Може, формуються інші політичні настрої: війна палацам і дармоїдам, які можуть перетворитися в бунт?

Політологи доводять владі, що соціальне розшарування, всевладдя бюрократії вбивають модернізаційний ентузіазм мас. Але усе традиційно котиться до прірви, протестний потенціал суспільства зростає, ані політичні, ані економічні реформи не відбуваються.

І тут треба замислитися, чи знаємо ми суспільство, в якому живемо? Відповідей тут багато. Одне суспільство ми знаємо з екранів телевізорів. Інше, коли подорожуємо Україною. Третє – закрите від багатьох, суспільство корупційних, тіньових відносин. Четверте – модель відповідно до наукових досліджень і т.д. Яке ж справжнє? Усі справжні. І що ж нам з цією «справжністю» робити? Закликати народ до бунту, шукати «президента-героя», який виведе країну з кризи і приведе до прекрасного майбутнього? Усе це було, а результату не дало.

Є тільки один шлях – через вибори формувати керівництво країни, перебудовувати згідно з рекомендаціями науки, а не постійно гвалтувати країну, коли почергово клани захоплюють владу.

Об'єктивний науковий аналіз свідчить, що політичні інститути України після здобуття незалежності майже не змінили ані змісту діяльності, ані форм, хоча і була «обрізана вказуюча длань Москви». Замість всебічного контролю ЦК Компартії України, з'явився контроль Адміністрації Президента України, яка знаходиться у тому самому приміщенні. І для політичних інститутів не треба було змінювати стиль роботи: роби те, що кажуть. Закон це «про людське око». Так видається з зовнішнього боку.

Але в середині політичних інститутів сталися суттєві зміни: політики і бюрократія впритул підійшли до своєї мети – приватизувати державу і перетворити владу в товар, у засіб збагачення через надання корупційних послуг. Нікого не дивує, що Президенти, Прем'єр-міністри, депутати Верховної Ради стають мільйонерами і мільярдерами, що хабар став нормою життя держави. Отже, відбулася «внутрішня корозія» політичних інститутів, яка зменшила їх функціональну ефективність, навіть порівняно з радянською добою. І коли держава та інші політичні інститути починають деградувати, деградує уся система суспільних відносин. Причини і процеси цього варто досліджувати.

Слід порушити і таку проблему: у галузі політичної теорії розквітає концептуальна і методологічна анархія, яка видається за пізнавальний плюралізм. Цей, так званий, «плюралізм», на відміну від реального, який надає науковцю право вибору дієвої методології, а не використання без упорядкування звалища будь-яких методів, веде до голого нігілізму і непорозуміння дослідників. І це видається за постмодернізм і фундаментальні уявлення про джерела розвитку політичної науки і зростання наукових знань. У таких умовах модерновий постпозитивізм (Т.Кун, І.Лакатос, П.Фейєрабенд та ін.) видаються величними методологами. Пояснення ними різних стратегій дослідження протиріччями політичного процесу і неоднозначністю досліджуваної політичної дійсності видається як щось усталене і марксистське. А концепція соціокультурної і економічної детермінації політичних явищ, яка поки що дає найбільш плідний результат досліджень, сприймається прихильниками словесного постмодернізму як щось застаріле.

Водночас, відходячи від примітивізму голого антикомунізму, західна політична думка модернізує класичні методології пізнання і не відмовляється від класового аналізу в сучасній формі. Усе більше на Заході концепція соціокультурної і економічної детермінації наукового пізнання поєднується з раніш сформованими теоріями. А.Лебон, Вебер, Ортега-і-Гассет, Гелбрайт та ін. дослідники залишаються популярними. Тому пізнавальна криза у західній політології долається швидше. Узагальнюються факти нової політичної світової реальності з допомогою понятійного апарату, розвинутого в попередніх теоріях. Тобто кажучи, разом з визнанням цінності класичних політичних теорій, їх пізнавальною модернізацією, яка допомагає узагальнити нові факти, наука демонструє, що теоретично криза долається, політична теорія впливає на сприйняття переструктуризації світу, визнається стійкість фактів існування однополюсного світу, поступової демократизації світу, пошуку моделей глобалізації, інтеграції регіонів у наднаціональні блоки, союзи і т.д. Причому науковці показують, що політична та економічна інтеграція ідуть поряд.

Крім того, такий інноваційний підхід доповнюється ціннісно-нормативним, куди включені «ідеографічні» методики,

скеровані на пошук внутрішніх причин поведінки (внутрішня політика, економічні інтереси, психологія і т.д.) політичних партій, груп, особистостей. Тут продовжується політологічна традиція М. Вебера, Л. фон Мізеса, Ф.А. фон Хайєка та ін. Не варто також забувати інституалістського, емпірико-реалістського, системно-структуралістського, функціоналістського, нормативістського і т. д. підходів, які сьогодні перехрещуються, доповнюють один одного.

Новий синтетичний підхід (інколи він зветься «постнеокласичним») відображає прогресивні тенденції розвитку політичної науки і зростання політичних знань, тому що науковці прагнуть вивчати реальні процеси, а не відмовлятися від їх вивчення під приводом «падіння» усіх методологій.

* * *

Мабуть, найважливішим завданням сучасної політичної теорії є пошук моделей держави майбутнього. Після того, як виявилися ілюзорними концепції «великого суспільства благоденства» – «безкласової держави», постало питання: куди йти, що будувати? Будувати соціальну державу привабливо. Але у ній зростає паразитарна верства і держава не в змозі задовольняти її вимоги. При чому йдеться про тих, хто спроможний працювати, але не працює. Зростає частина людей, які за працю хочуть отримувати необґрунтовано високу зарплатню, зростає також частина паразитарної бюрократії і т.д.

Особливо актуальним теоретичним питанням є створення моделей постсоціалістичних держав. Спроби зробити їх «західними демократіями» приречені на поразку. Наприклад, США і Росія. США – це об'єднання держав (штатів) зі своїм законодавством, яке тільки в деяких моментах підпорядковується загальнонаціональному, а самі штати (держави) є багатонаціональними. Росія – це за формою федерація, а по суті – унітарна держава, де «федеративне» законодавство охоплює усе правове поле, а національні автономії мають законодавство «другого» сорту. В США усталена демократія, а у Росії усталене самодержавство (цар, імператор, генеральний секретар, президент). У кожній постсоціалістичній країні свої особливості, свій шлях, який не завжди веде до демократії,

навіть «керованої». Тому кожна постсоціалістична країна реалізує свою унікальну модель держави.

Для України така модель «прописана» лише приблизно у Конституції, яка постійно змінюється. Головне, що навіть суб'єкт державного будівництва у нас чітко не прописаний. Чи то «народ України», чи то «український народ», чи то «українська політична нація». І це не дрібниці. Змінюється зміст і обсяг історичного суб'єкта.

Також залишається невирішеним питання політичного курсу країни на майбутнє. Задекларований курс на євроінтеграцію, але практично в цьому напрямі нічого не робиться згідно з вимогою ЄС. Тобто, практичної програми євроінтеграції немає, декларації залишилися деклараціями. А лякати ЄС, що, якщо асоціації не буде, то підемо у Митний союз, – безперспективно.

Отже, треба розв'язувати три проблеми. Перша – теоретична розробка курсу країни на десять – п'ятнадцять років. Друга – розробка і реалізація практичної програми євроінтеграції, яка б складалася з великої кількості конкретних програм: політичної, економічної, правової, інформаційної, освітньої і т.д. Третя – проведення конкретної політики, щоб декларації не розходилися з практикою.

Для нас важлива теоретична розробка курсу на десять – п'ятнадцять років. Тому політична теорія в Україні повинна, по-перше, стикуватися хоча б з європейськими політичними поглядами, по-друге, вирішувати потребу теоретичного забезпечення практичної політики. Інакше і надалі наші політичні лідери будуть робити суперечливі заяви. Їх не сприйматимуть ані на Заході, ані на Сході.

Теоретико-методологічною основою подальшої розробки політичної теорії в українському контексті повинні залишатися перевірені конкретно-історичний, порівняльний аналіз, системний підхід, поєднання теорії і практики і т. д., а не якісь супероригінальні постмодерністські підходи. Сучасна політична теорія осмислює політико-режимні трансформації, які не виходять за межі нормальних і детермінованих системними змінами у світі, зокрема, на пострадянському просторі. Інша справа, що пострадянська українська практика здійснюється не згідно з теорією,

оскільки низька якість владної еліти і корупція суперечать реалізації теорії, через те теорія не може стати високо-ефективним інструментом соціально-політичних перетворень. Тому актуальними завданнями наукових досліджень у сфері політичної теорії є:

* На основі узагальнення і систематизації основних методологічних підходів проаналізувати теоретичні моделі сучасних держав різної ідеологічної та політичної орієнтації.

* Розглянути різні теоретичні концепції постсоціалістичних трансформацій держави і визначити різницю у підходах до політичної модернізації. Особливо важливо побачити відмінності між романтичними і прагматичними моделями.

* Виявити продуктивність різних концепцій «транзиту», «множинності модернів», «національних моделей демократії», «політичної і соціальної стабільності» і т.д.

* Узагальнити основні науково-теоретичні парадигми в політичних дослідженнях, присвячених сучасним політичним змінам різного спрямування: у демократичних, напів-авторитарних, авторитарних державах; проаналізувати критерії їх класифікації, етапи розвитку.

* Проаналізувати пізнавальні можливості традиційних і нових підходів до глобального розвитку і лінійно-прогресивного, циклічного руху по колу і т.д.

* Тривають дискусії з проблем різновекторності динаміки політико-режимної трансформації постсоціалістичного світу, про «переходи у середині переходів», основи консолідації націй, держав, про теорії «четвертої хвилі демократизації» і т.д.

* Потребують поглибленого аналізу прогностичні моделі розвитку світу і конкретно України.

Можна констатувати, що осмислення необхідні і для хвиль нової політизації та ідеологізації міждержавних і міжблокових відносин. У всякому разі, порівняльний аналіз тенденцій світового розвитку мають сполучатися із структурно-функціональним аналізом політичної та економічної переструктуризації світу.

Політична наука повинна більш могутньо виступити як раціо-ціннісна складова модернізації українського

суспільства. Якісний прорив у теорії і практиці перетворень можливий, тим більше, що до влади приходять представники хвилі «молодоукраїнців», з якими усе більша частка населення пов'язує свої надії, як і наука.

Поки що можна дійти такого висновку:

* Політичні теорії у рідній країні капіталізму і соціалізму вичерпали себе. У деяких країнах (Австрія, Швеція, Китай, В'єтнам та ін.) робляться спроби виробити синтезні теорії, які поєднували б елементи капіталізму і соціалізму, і застосувати цей «третій» шлях на практиці.

* Класичні політичні теорії консерватизму, лібералізму, соціал-демократії, християнської демократії намагаються модернізувати і «запустити» в дію з брендом «нео». Насправді ці теорії конвергуються.

* У деяких країнах робляться спроби «запустити» некласичні неоімперські політичні теорії (Росія), посилюючись на свою унікальність і специфічні традиції. Але це спроби проблематичні.

* В Україні жодної політичної теорії остаточно не створено, тому що країна застрягла на етапі «переходу» і розвиток іде по «колу». Країна живе не за теорією, а за демагогічними гаслами, які щораз висуваються як старі і нові, але не реалізуються. Поки що гаслом залишається розбудова демократичної, правової, соціальної держави і євроінтеграція.